

ТЕРЕЩЕНКО Д. С.,
аспірант
(Академія праці, соціальних
відносин і туризму
Федерації профспілок України)

УДК 341.231.14-053.2:327.5
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.60>

МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ДИТИНИ В ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Стаття присвячена дослідженню міжнародних гарантій захисту конституційних прав дитини в період збройних конфліктів, яке дозволяє глибше зрозуміти виклики, з якими стикаються діти в зонах конфлікту, і розробити дієві стратегії для їхнього захисту на міжнародному та національному рівнях.

Автор пропонує міжнародні гарантії конституційних прав дитини визначати як єдину міжнародну систему взаємопов'язаних та взаємообумовлених умов, засобів, способів, механізмів забезпечення, реалізації та захисту прав і законних інтересів дитини як суб'єкта конституційних правовідносин.

В дослідженні наводиться класифікація міжнародних конституційних гарантій захисту прав дитини за різними критеріями: 1) за способом забезпечення прав дитини (нормативно-правові та інституційні (організаційно-правові)); 2) за функціональною спрямованістю (гарантії реалізації, гарантії охорони, гарантії захисту); 3) за призначенням у механізмі правового регулювання (матеріальні, процесуальні); 4) за механізмом реалізації (судові та позасудові (альтернативні)) та ін.

Окрема увага приділяється детальному аналізу нормативно-правових та інституційних (організаційно-правових) міжнародних гарантій. Зокрема Міжнародні нормативно-правові гарантії захисту конституційних прав дитини пропонується визначати як систему міжнародних нормативно-правових актів в яких закріплені принципи, умови, способи та механізми забезпечення, реалізації та захисту прав і законних інтересів дитини як суб'єкта конституційних правовідносин. Наводиться аналіз основних міжнародних нормативно-правових актів (конвенцій, декларацій та інших актів), які регулюють права дитини в період конфлікту.

Під міжнародними інституційними (організаційно-правовими) гарантіями захисту конституційних прав дитини розуміється організована, взаємопов'язана система міжурядових (неурядових) органів чи інституцій діяльність яких спрямована на спостереження та контроль за передбаченими у міжнародних нормативно-правових актах принципами, умовами, способами, механізмами забезпечення, реалізації та захисту прав і законних інтересів дитини як суб'єкта конституційних правовідносин.

Ключові слова: конституційні права дитини, міжнародні гарантії захисту конституційних прав дитини, права дитини в період збройного конфлікту, захист прав дитини в період конфлікту, нормативно-правові гарантії, інституційні (організаційно-правові) гарантії.

Tereshchenko D. S. International guarantees for the protection of the constitutional rights of the child during armed conflicts

The article is devoted to the study of international guarantees for the protection of the constitutional rights of the child during armed conflicts, which allows

for a deeper understanding of the challenges faced by children in conflict zones and the development of effective strategies for their protection at the international and national levels.

The author proposes to define international guarantees for the constitutional rights of the child as a single international system of interconnected and interdependent conditions, means, methods, mechanisms for ensuring, implementing and protecting the rights and legitimate interests of the child as a subject of constitutional legal relations.

The study provides a classification of international constitutional guarantees for the protection of the rights of the child according to various criteria: 1) by the method of ensuring the rights of the child (normative and legal and institutional (organizational and legal)); 2) by functional orientation (guarantees of implementation, guarantees of protection, guarantees of protection); 3) by purpose in the mechanism of legal regulation (material, procedural); 4) by the mechanism of implementation (judicial and extrajudicial (alternative)), etc.

Special attention is paid to a detailed analysis of regulatory and institutional (organizational and legal) international guarantees. In particular, it is proposed to define International Regulatory and Legal Guarantees for the Protection of the Constitutional Rights of the Child as a system of international regulatory and legal acts that enshrine the principles, conditions, methods and mechanisms for ensuring, implementing and protecting the rights and legitimate interests of the child as a subject of constitutional legal relations. An analysis of the main international regulatory and legal acts (conventions, declarations and other acts) that regulate the rights of the child during the conflict is presented.

International institutional (organizational and legal) guarantees for the protection of the constitutional rights of the child are understood as an organized, interconnected system of intergovernmental (non-governmental) bodies or institutions whose activities are aimed at monitoring and controlling the principles, conditions, methods, and mechanisms provided for in international regulatory legal acts for ensuring, implementing, and protecting the rights and legitimate interests of the child as a subject of constitutional legal relations.

Key words: *constitutional rights of the child, international guarantees of the constitutional rights of the child, the rights of the child in the period of armed conflict, protection of the rights of the child in the period of conflict, regulatory guarantees, institutional (organizational and legal) guarantees.*

Постановка проблеми. У сучасному світі ми спостерігаємо численні збройні конфлікти, які відбуваються на територіях де зосереджена велика кількість цивільного населення в тому числі жінок і дітей. Діти є однією з найбільш вразливих категорій населення, а тому потребують посиленого правового та соціального захисту особливо в період збройних конфліктів. Вони страждають від фізичного та психологічного насильства, експлуатації, втрачають доступ до освіти, медичної допомоги та безпечного середовища. Захист їх конституційних прав у таких умовах стає нагальним питанням для міжнародної спільноти, а дослідження міжнародних гарантій захисту прав дитини є вкрай актуальним, оскільки дозволяє оцінити ефективність існуючих механізмів, виявити прогалини та розробити рекомендації для їх удосконалення в умовах сучасних викликів та загроз.

За даними ЮНІСЕФ понад 473 мільйони дітей – більше ніж одна шоста частина дітей у світі – сьогодні проживають у районах, постраждалих від конфліктів. Наразі світ переживає найбільшу кількість конфліктів із часів Другої світової війни. Частка дітей, які живуть у зонах конфліктів, подвоїлася: з приблизно 10% у 1990-х роках до майже 19% сьогодні [1].

Через збройні конфлікти мільйони дітей змушені покидати свої домівки, стаючи внутрішньо переміщеними особами або біженцями. Захист їх прав на міжнародному рівні є нагальною потребою для забезпечення доступу до освіти, медицини та інших базових послуг. Дослідження цього аспекту дозволить вдосконалити правову базу та посилити ефективність міжнародних гарантій прав дитини.

За даними ЮНІСЕФ в Україні з лютого 2022 року Організація Об'єднаних Націй підтвердила 2472 жертв серед дітей (667 вбитих та 1805 поранених), сюди входять 91 загибла дитина та 539 поранених у 2024 році [1].

Актуальність дослідження міжнародних гарантій захисту конституційних прав дитини зумовлена глобальними викликами, що впливають на становище дітей як в Україні, так і в усьому світі. Вивчення міжнародних гарантій дозволяє оцінити ефективність чинних правових норм, визначити прогалини в їх реалізації та розробити рекомендації для вдосконалення національних систем захисту прав дитини. Крім того, у зв'язку з міграційними кризами, збройними конфліктами та соціально-економічною нестабільністю роль міжнародного захисту стає ще більш важливою.

Стан опрацювання проблематики. Теоретико-правові спеціально-правові дослідження проблеми захисту прав людини взагалі та дитини зокрема у різні роки здійснили такі вітчизняні дослідники, як С. Афанасенко І. Бандурка, І. Волошина, Т. Заворотченко, О. Корнієнко С. Коталейчук, Н. Крестовська, С. Несинова, С. Ніколайчук Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортинська, І. Швець, Г. Шмельова та ін.

Метою статті є дослідження міжнародних гарантій захисту конституційних прав дитини, визначення їх ефективності та виявлення основних проблем, що перешкоджають їх реалізації в період збройних конфліктів. Дослідження спрямоване на оцінку ролі міжнародних організацій, правових механізмів та практик, а також на формулювання рекомендацій щодо вдосконалення національних та міжнародних підходів до захисту прав дітей в період конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Сучасна довідкова література трактує зміст поняття «гарантія» як поруку в чомусь, забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь [2, с. 29], а слово «забезпечити» означає створити надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [3, с. 281].

В загальнотеоретичному розумінні гарантія – це певне явище, яке забезпечує досягнення конкретного позитивного результату, а виходячи з тлумачення цього слова, гарантувати означає значить забезпечити що-небудь, поручитися за що-небудь. Гарантіями є засоби, умови або механізми, що забезпечують реалізацію, захист і дотримання прав, обов'язків чи зобов'язань. Вони можуть бути правовими, соціальними, економічними, політичними, внутрішньонаціональними, міжнародними тощо й спрямовані на запобігання порушенням або на відновлення порушених прав.

В свою чергу правові гарантії визначають як встановлені законом спеціальні засоби, способи, умови, які забезпечують здійснення в повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод людини [4, с. 124].

Під гарантіями прав і свобод людини і громадянина переважно розуміють «сукупність заходів і засобів їх належної реалізації, визначену Конституцією та іншими законами і нормативно-правовими актами» [5, с. 5]; «систему норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують у своїй сукупності дотримання прав, свобод і законних інтересів людини» [6, с. 121].

В цьому зв'язку важливим є розуміння того, що для забезпечення захисту прав людини, і, особливо дитини, в період збройних конфліктів необхідним є створення ефективної системи саме міжнародних гарантій.

В сучасній юридичній літературі увага дослідників безумовно приділяється аналізу міжнародних гарантій прав людини. Зокрема Т. М. Заворотченко вважає міжнародні нормативно-правові гарантії прав і свобод людини системою універсальних міжнародних норм права, які закріплені в міжнародних деклараціях, конвенціях, пактах, договорах та

інших документах правового характеру з метою встановлення стандартів у сфері прав і свобод людини і які є обов'язковими для виконання всіма державами [7, с. 232]. Майже подібну думку розділяє і Г. Г. Шмельова, яка наголошує, що міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина – це передбачена міжнародними договорами, конвенціями, деклараціями та іншими міжнародними документами система міжнародних норм, принципів, правових і організаційних засобів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється дотримання, забезпечення, охорона і захист прав, свобод і законних інтересів людини [8, с. 102].

Гончаренко О.М. вказує, що міжнародно-правові гарантії є системою міжнародних норм, принципів, правових і організаційних засобів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється дотримання, забезпечення, охорона і захист прав і законних інтересів людини [9, с. 82].

Особливість же конституційно-правового статусу дитини має певну специфіку і, як зазначає І. В. Швець полягає вона в тому, що діти являють собою найбільш складну й уразливу категорію, оскільки, маючи рівні права з іншими, фактично мають набагато менші можливості їх реалізації» [10, с. 140].

Гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні, наголошує І. В. Волошина, – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних, загальносоціальних та спеціально-правових, міжнародних та вітчизняних засобів, умов та способів, які призначені для забезпечення фактичного втілення конституційно-правового статусу дитини в суспільні відносини в Україні [11, с. 131-132].

З викладеною позицією можна цілком погодитись і, дійсно в загальному розумінні гарантії конституційно-правового статусу дитини – це система норм і механізмів, закріплених у конституціях держав і правових актах, що забезпечують реалізацію, захист і охорону прав дітей, а забезпечення цих гарантій є ключовим завданням держави, оскільки діти як особлива соціальна група потребують підвищеного рівня правового захисту та сприятливих умов для розвитку.

Шмельова Г. Г. пропонує класифікувати міжнародно-правові гарантії за кількома критеріями. За формою виразу гарантій: 1) міжнародно-правові акти з прав людини, які за юридичною природою можуть бути нормативними, правотлумачними, правозастосовчими; 2) міжнародно-правові процедури, в рамках яких здійснюється діяльність певних міжнародних інституцій у сфері прав людини; за безпосередніми цілями гарантій можна виділити: 1) міжнародно-правові засоби охорони прав людини, якими є усі юридичні засоби, що здатні виконувати превентивну функцію і спрямовані на запобігання можливим порушенням прав людини з боку держав; 2) міжнародно-правові засоби захисту прав людини [8, с. 101].

В свою чергу пропонуємо міжнародні гарантії конституційних прав дитини визначати як єдину міжнародну систему взаємопов'язаних та взаємообумовлених умов, засобів, способів, механізмів забезпечення, реалізації та захисту прав і законних інтересів дитини як суб'єкта конституційних правовідносин.

Міжнародні гарантії конституційних прав дитини це система міжнародних нормативно-правових актів в яких закріплені принципи, умови, способи та механізми забезпечення, реалізації та захисту прав і законних інтересів дитини як суб'єкта конституційних правовідносин. В основу класифікації можна покласти ряд критеріїв, зокрема, за способом забезпечення прав дитини варто диференціювати їх на: нормативно-правові та інституційні (організаційно-правові).

Основними міжнародними нормативно-правовими актами, які регулюють права дитини в період конфлікту є конвенції, декларації та інші акти.

Базовим міжнародним актом який гарантує права дитини в тому числі і в період конфлікту є Конвенція ООН про права дитини (1989) [12], яка гарантує право дитини на життя, виживання та розвиток (ст. 6); захищає дітей від насильства, експлуатації, незаконного вербування у збройні сили (ст. 38); зобов'язує держави поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення

до дітей, та забезпечувати їх додержання (ст.38); вимагає від держав вживати всіх можливих заходів для захисту дітей від збройних конфліктів.

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000) [13], забороняє примусову або добровільну участь дітей віком до 18 років у воєнних діях або з дотриманням низки гарантій та вимагає від держав запобігати вербуванню неповнолітніх у збройні групи.

Женевські конвенції (1949) та Додаткові протоколи (1977). Зокрема четверта Женевська конвенція (ст. 24) передбачає спеціальний захист дітей під час війни. Перший Додатковий протокол що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ст. 77) забороняє участь дітей до 15 років у збройних конфліктах, а також зобов'язує сторони, що перебувають у конфлікті, повинні забезпечувати захист і допомогу, які потрібні дітям з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини [14]. Другий Додатковий протокол що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (ст. 4.3) розширює захист для дітей у внутрішніх конфліктах та забезпечує їм необхідне піклування та допомогу [15].

Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998) [16], відповідного якого набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях вважається воєнним злочином.

Паризькі принципи щодо участі дітей у збройних конфліктах (2007) [17] визначають поняття «дітей-солдатів», рекомендують заходи реабілітації та реінтеграції дітей, які постраждали від збройних конфліктів.

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. містить переважно лише гарантії прав дитини, адже сторони підписали її, «бажаючи надати дітям захист у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків їх незаконного переміщення або утримування і створити процедури для забезпечення їх негайного повернення до держави їх постійного проживання, а також забезпечити захист прав доступу» «бажаючи надати дітям захист у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримування і створити процедури для забезпечення їхнього негайного повернення до держави їхнього постійного проживання, а також забезпечити захист прав доступу [18].

Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів [19] гарантує право жінок та дітей на особливий захист у воєнний час, а будь-які акти насильства проти них, включаючи тортури, колективні покарання, руйнування житла та примусове переселення, засуджуються як неприпустимі.

Варто зазначити, що попри існування численних міжнародних документів, які гарантують забезпечення, реалізацію та захист прав і законних інтересів дитини їх дотримання на практиці залишається доволі проблематичним і насамперед залежить від політичної волі держав-учасниць і міжнародної спільноти в цілому. У багатьох зонах конфлікту ці норми порушуються, що призводить до систематичного порушення конституційних прав дітей.

Міжнародні інституційні (організаційно-правові) гарантії захисту конституційних прав дитини є організованою, взаємопов'язаною системою міжурядових (неурядових) органів чи інституцій діяльність яких спрямована на спостереження та контроль за передбаченими у міжнародних нормативно-правових актах принципами, умовами, способами, механізмами забезпечення, реалізації та захисту прав і законних інтересів дитини як суб'єкта конституційних правовідносин.

До системи міжурядових органів входить Рада ООН з прав людини, її діяльність спрямована на посилення міжнародного режиму охорони прав і свобод у всьому світі та спеціальні установи ООН (Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет ООН з прав дитини, Комітет ООН проти катувань, та ін.) вони, в свою чергу, займаються розглядом індивідуальних випадків. Важливим гарантом є Верховний комісар ООН з прав людини, він виконує нормотворчу, консультативну діяльність, а також моніторинг та забезпечення прав людини. Варто зазначити, що правовими підставами для здійснення діяльності інституцій системи ООН в Україні є членство України в ООН (з 1945 р.).

Спеціалізованими інституціями системи ООН, які найбільше залучені до захисту прав дітей та підлітків (які мають представництва в Україні), це: ЮНІСЕФ, Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, УВКБ ООН, ВООЗ і ЮНЕСКО.

Окрему увагу варто приділити і судовим міжнародним інстанціям, таким як Суд ЄС, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд.

Важливу роль у захисті прав дитини в період конфлікту відіграють і неурядові організації серед яких можна назвати: Save the Children одна з найбільших НУО, що працює в зонах збройних конфліктів і допомагає дітям-біженцям, забезпечує доступ до їжі, води, медицини та освіти. Проводить кампанії проти вербування дітей у збройні групи та насильства над ними. Terre des Hommes діяльність якої фокусується на захисті дітей, які стали жертвами насильства, експлуатації та торгівлі людьми. Terre des hommes діє в Україні з 2015 року від початку збройного конфлікту на Сході України, сприяючи вдосконаленню системи захисту дітей та реформуванню соціальної допомоги. War Child спеціалізується на наданні психологічної допомоги дітям, які пережили війну, працює над реабілітацією та соціальною інтеграцією дітей, що постраждали від конфліктів, проводить освітні програми та курси для дітей-біженців тому числі і в Україні.

Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) та національні товариства Червоного Хреста та Червоного Півмісяця відіграють ключову роль у захисті дітей, які постраждали від воєнних дій. Організація працює відповідно до Женевських конвенцій (1949) та їхніх Додаткових протоколів, які передбачають особливий захист для дітей під час війни.

Отже, ці організації відіграють критично важливу роль у порятунку, підтримці та відновленні життя дітей, які стали жертвами збройних конфліктів. Подальше дослідження їхньої діяльності дозволить оцінити ефективність існуючих механізмів і підвищити рівень їх взаємодії з національними урядами та іншими структурами.

Наведену класифікацію міжнародних гарантій прав дитини можна доповнити й іншими критеріями такими як: за функціональною спрямованістю (гарантії реалізації, гарантії охорони, гарантії захисту); за призначенням у механізмі правового регулювання (матеріальні, процесуальні); за механізмом реалізації (судові та позасудові (альтернативні)) та ін.

Висновки. Дослідження міжнародних гарантій захисту конституційних прав дитини в період збройного конфлікту є важливим та актуальним через зростання кількості конфліктів, недотримання міжнародних норм і необхідності створення якісно оновленого ефективного механізму захисту. Попри численні міжнародні угоди, гарантії прав дітей у конфліктах залишаються малоефективними через брак реальних механізмів примусу та політизацію міжнародного правосуддя, країни-агресори фактично ігнорують рішення міжнародних судів, а злочини проти дітей часто залишаються безкарними. Для покращення ситуації необхідні реальні санкції, оперативне реагування, спрощення судових процедур і збільшення фінансування гуманітарних місій. Сучасна ж система міжнародних гарантій конституційних прав дитини у період конфлікту без суттєвих реформ залишатиметься неефективною.

Список використаних джерел:

1. «Це не має стати новою нормою»: 2024 рік став одним з найгірших для дітей у зонах конфліктів в історії ЮНІСЕФ URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/new-normal-2024>
2. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 7. 723 с.
3. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник / Шемшученко Ю. С., ред. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.
5. Афанасенко С. І. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Проблеми становлення правової демократичної держави*. 2019. №3. С. 3-5.

6. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2000. 424 с.
7. Заворотченко Т.М. Міжнародні нормативно-правові гарантії прав і свобод людини. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 10. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. С. 230-236.
8. Шмельова Г. Г. Міжнародно-правові гарантії прав людини: загальнотеоретичний аспект. *Правові новели*. 2014. № 1. С. 99-103.
9. Гончаренко О.М. Права людини в Україні: навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 207 с.
10. Швець І. В. Нормативне регулювання конституційно-правового статусу дитини в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 10. С. 139–146.
11. Волошина І. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 234 с.
12. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
13. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
15. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
16. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
17. The paris principles principles and guidelines on children associated with armed forces or armed groups. 2007 р. URL: <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/parisprinciples.pdf>
18. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: Гаазька конференція з МПП; Конвенція, Міжнародний документ від 25.10.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text
19. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict 14.12.1974. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/191406#files>

